

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ
СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 6. децембар 2016.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА
И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 6. децембар 2016.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Миле Вуковић

Уредници:

Проф. др Александар Југовић
Проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић
Доц. др Александра Грбовић

Рецензенти:

Проф. др Мирко Филиповић, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранислав Бројчин, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Мирослав Бркић, Универзитет у Београду – Факултет политичих наука

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-089-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 27.12.2016. године, Одлуком бр. 3/171 од 29.12.2016. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”, групе аутора, који су уредили проф. др Александар Југовић, проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић и доц др Александра Грбовић.

Зборник је настао као резултат пројекта „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

**Прихваћеност
средњошколаца са
оштећењем вида од
стране вршњака
– разлике у самопроцени
ученика и ученица –**

Александра ГРБОВИЋ
Бранка ЈАБЛАН
Драгана СТАНИМИРОВИЋ
Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Прихваћеност средњошколаца са оштећењем вида од стране вршњака типичног развоја и вршњака са истом ометеношћу даје почетан увид у квалитет остварених вршњачких односа у школи.

Циљ рада је утврдити како средњошколци са оштећењем вида самопроцењују прихваћеност од стране вршњака типичног развоја и вршњака са оштећењем вида у односу на пол. Узорком су обухваћена 43 средњошколца са оштећењем вида који се образују заједно са вршњацима типичног развоја. Подаци су прикупљени посебно конструисаним упитником путем кога су испитаници оцењивали прихваћеност од стране вршњака на петостепеној скали Ликертовог типа, док је тврдња о задовољству учествовањем у ваншколским активностима оцењена на тростепеној скали Ликертовог типа.

Резултати истраживања показују да постоје статистички значајне разлике у самопроцени прихваћености ученика и ученица од стране вршњака типичног развоја. Младићи са оштећењем вида сматрају да су боље прихваћени од стране вршњака који виде, него што то сматрају девојке. Разлике у самопроцени прихваћености ученика и ученица од стране вршњака са истом ометеношћу, нису утврђене. Разлике нису утврђене по питању задовољства ученика и ученица учествовањем у ваннаставним активностима, како са ученицима типичног развоја, тако и са вршњацима са истом врстом ометености. Процент заступљености пријатеља код ученика је знатно већи него код ученица, али статистички значајне разлике нису утврђене.

Кључне речи: самопроцена, вршњачка прихваћеност, средњошколци са оштећењем вида

УВОД

Дете ометено у развоју у редовној школи, наилази на низ специфичних тешкоћа у комуникацији и интеракцији са вршњацима које могу резултирати одбацавањем и чак злостављањем. С друге стране, у случају похађања специјалне школе, детету недостају

модели за учење успешног понашања међу вршњацима. То представља посебан проблем, јер су добри односи са вршњацима једно од најважнијих социјалних достигнућа у детињству (Гашић-Павишић, 2002). Резултати истраживања указују да су деца са сметњама у развоју мање популарна у вршњачкој групи, имају мањи број социјалних интеракција у односу на вршњаке типичног развоја, мање пријатеља, и у мањој мери учествују у заједничким активностима (Avramidis, 2013; Farrella et al., 2007; Frederickson et al., 2007).

Деца са оштећењем вида и деца типичног развоја – вршњачки односи

Социјално понашање ученика са оштећењем вида у инклузивним условима образовања било је предмет интересовања неколико студија. Бројни аутори (Wolffe & Sacks, 1997; Huurre & Aro, 1998; Kef, 1997, према Huurre & Komulainen, 1999) истичу да адолесценти са оштећењем вида немају задовољавајући положај у вршњачкој групи. Често су социјално изоловани, имају мање пријатеља, крећу се у мањем броју друштвених кругова од вршњака типичног развоја и проводе више времена у самоћи и пасивним активностима. Због слабог поседовања одговарајућих социјалних вештина ученици са оштећењем вида у школским ситуацијама остварују слабију социјалну интеракцију са вршњацима типичног развоја (Celeste, 2006). Истраживање које су спровели Јеремић и Ђук (2007) указује на тешкоће у прихватању деце са ометеношћу. Ученици са оштећењем вида су скептични према ступању у социјалне интеракције са вршњацима, већином истичу да је мали број ученика типичног развоја спреман да им пружи неопходну помоћ или испољи жељу да се дружи са њима у слободно време.

Особе са оштећењем вида се сусрећу и са социјалним импликацијама оштећења: у друштву се цене физички изглед, привлачност, независност и постигнућа. С обзиром на то да ове особе могу имати тешкоће у реализацији тих захтева, дешава се да их друштво не прихвата. Слабовидост је често праћена споља видљивим деформацијама очију, присилним држањем главе или целог тела, смањеном брзином и складношћу телесних кретњи, што доводи до негативних реакција од стране вршњака (Стојковић и сарадници, 2011). Деца са страбизмом се веома често стиде свог изгледа, пате у детињству и младости, косом покривају страбично око и испољавају проблем са самопоштовањем. Страбизам може бити узрок одбацивања од стране вршњака, дете постаје предмет свакодневног подсмеха, што може неповољно да утиче на његов развој, игру, склапање пријатељстава (Nelson et al., 2008).

Јаблан, Јолић и Грбовић (2009) су спровеле истраживање и утврдиле да свега једна петина средњошколаца са оштећењем вида која има пријатеље без оштећења вида изражава и потпуно задовољство учествовањем у ваншколским активностима са њима. Остали ученици са оштећењем вида, иако наводе да имају пријатеље међу школским друговима типичног развоја, нису задовољни њиховим бројем или квалитетом учествовања у ваншколским активностима. Просечна оцена прихваћености од стране вршњака са оштећењем вида, значајно је виша од оне коју ученици у просеку дају за

прихваћеност од стране вршњака типичног развоја. Иако сматрају да су боље прихваћени међу вршњацима са истом ометеношћу, тј. оштећењем вида, расподела одговора који указују на задовољство учествовањем у ваншколским активностима је веома слична. Степен задовољства односима са вршњацима са оштећењем вида у ваншколским активностима указује на генерално слабу вршњачку интеракцију слепих и слабовидих ученика у ваншколском контексту, без обзира о којој категорији вршњака је реч.

Када је у питању уклапање у школску средину, према мишљењу наставника, јављају се повремени проблеми у оквиру социјалних односа између деце са оштећењем вида и њихових вршњака типичног развоја (Грбовић, Јаблан и Корица-Тошовић, 2008). Сами ученици са оштећењем вида, међутим, сматрају да значајно мање проблема имају са односом који према њима имају вршњаци, ученици типичног развоја, у односу на опште прилагођавање и уклапање у школску средину. Најзначајнији ослонац у прилагођавању на школу ученицима са оштећењем вида, представљају њихови вршњаци са истим тешкоћама и школско особље (наставници, психолог, педагог), док вршњаци неоштећеног вида који с њима заједно похађају школу ретко постају ослонац (Јаблан, Јолић и Грбовић, 2009).

На основу података анализираних у овом раду размотрићемо евентуалне разлике у квалитету вршњачких односа ученика и ученица са оштећењем вида полазећи од њихове самопроцене прихваћености од стране вршњака.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ рада

Општи циљ је утврдити како средњошколци са оштећењем вида самопроцењују прихваћеност од стране вршњака типичног развоја и вршњака са оштећењем вида у односу на пол.

Инструмент прикупљања података

Подаци су прикупљени у оквиру ширег истраживања које се бавило проценом спремности деце типичног развоја за заједничко школовање са слепом и слабовидом децом. Подаци су прикупљени посебно конструисаним упитником у сврху доношења опште оцене услова под којима средњошколци оштећеног вида похађају редовну школу. Упитник је био намењен ученицима са оштећењем вида, а испитивање односа са вршњацима је представљало само један део.

Подаци приказани у овом раду односе се на број пријатеља међу ученицима са и без ометености, прихваћеност од стране вршњака са и без ометености и задовољство учествовањем у ваннаставним активностима са пријатељима са и без ометености. Испитаници су оцењивали на петостепеној скали Ликертовог типа прихваћеност од

стране вршњака, док је тврдња о задовољству учествовањем у ваншколским активностима оцењена на тростепеној скали Ликертовог типа.

Узорак истраживања

Истраживање је извршено на узорку слепих и слабовидих ученика који се школују у одељењима за ученике са оштећењем вида у средњој медицинској школи „Београд”. Узорак су чинила 43 средњошколца.

Међу испитаницима је било 19 ученика мушког пола (44,19%) и 24 ученице (55,81%). Просечан узраст испитаника био је 17.33 године.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Постојање пријатеља типичног развоја међу средњошколцима са оштећењем вида је прва разматрана варијабла. Утврдили смо да 41,2% ученица и 58,8% ученика на питање о броју пријатеља међу вршњацима типичног развоја дају позитиван одговор тј. имају пријатеље међу овим ученицима. Иако је проценат заступљености пријатеља код ученика знатно већи него код ученица, Хи квадрат није статистички значајан ($\chi^2(1) = 0,206$, $p = 0,605$) што указује да пол није варијабла која утиче на број пријатеља из популације вршњака типичног развоја.

Провером разлика у самопроцени прихваћености од стране вршњака са и без оштећења вида у односу на пол утврдили смо да младићи дају просечно вишу оцену за прихваћеност од стране вршњака са истом ометеношћу ($AC = 4.00$ младићи: $AC = 3.89$ девојке), у поређењу са прихваћеношћу од стране вршњака типичног развоја ($AC = 3.63$ младићи: $AC = 3.00$ девојке). Резултати анализе варијансе су приказани у Табели 1.

Табела 1. Разлике између ученика и ученица у самопроцени прихваћености од стране вршњака

Варијабла	Пол	М	СД	F	df
Прихваћеност од стране вршњака који виде	мушки	3,63	0,970	5,818*	1
	женски	3,00	0,594		
Прихваћеност од стране вршњака оштећеног вида	мушки	4,00	0,978	0,128	1
	женски	3,89	1,023		

*статистички значајно на нивоу 0,05

Поређење разлика међу групама ученика (Табела 1) показује да постоје статистички значајне разлике у самопроцени прихваћености ученика и ученица од стране вршњака типичног развоја. Младићи са оштећењем вида сматрају да су боље прихваћени од стране вршњака који виде него што то сматрају девојке са оштећењем вида. Разлике у самопроцени прихваћености ученика и ученица од стране вршњака са истом ометеношћу, нису утврђене.

Анализом разлика у самопроцени задовољства учествовањем у ваннаставним активностима са вршњацима са и без оштећења вида утврдили смо да ученици и ученице дају веома сличне оцене, без обзира о којој групи вршњака је реч. Младићи дају највишу

оцену за учествовање у ваннаставним активностима са вршњацима који виде ($AC = 2.30$), док најнижу оцену исте варијабле дају девојке ($AC = 2.06$). Резултати анализе варијансе су приказани у табели 2.

Табела 2. Разлике између ученика и ученица у самопроцени задовољства учествовањем у ваннаставним активностима

Варијабла	Пол	М	СД	F	df
Задовољство учествовањем у ваншколским активностима са вршњацима који виде	мушки	2,30	0,559	2,063	1
	женски	2,06	0,539		
Задовољство учествовањем у ваншколским активностима са вршњацима оштећеног вида	мушки	2,13	0,694	0,187	1
	женски	2,22	0,647		

Нису утврђене статистички значајне разлике у самопроцени ученика и ученица по питању задовољства учествовањем у ваннаставним активностима, како са ученицима типичног развоја, тако и са вршњацима са истом врстом ометености.

ДИСКУСИЈА

Многе студије показују да девојке имају значајно више блиских интерперсоналних односа него младићи (Shumaker & Hill, 1991) и да им је потребна већа емоционална подршка пријатеља (Frey & Rothlisberger, 1996). Родне разлике су резултат социо-културних стереотипа чији се утицај остварује и преко очекивања родитеља. Приказани налази о разликама у самопроцени ученика и ученица са оштећењем вида не потврђују описане разлике. Оне или не постоје у нашој социо-културној заједници или се поништавају посредовањем оштећења вида. Резултат је да не постоје или су у корист младића са оштећењем вида.

Ученици са оштећењем вида на адолесцентном узрасту, испољавају генерално слабу вршњачку интеракцију. Ретко иницирају односе са вршњацима опште популације, а у случају иницирања од стране другова у разреду, ретко одговарају на подстицаје. Обично имају мање пријатеља и мешају „ученике који им по налогу наставника указују одређену пажњу или им помажу” са правим пријатељима (Sacks et. al., 1992; MacCuspie, 1992, 1996, све према: Celeste, 2006). Истраживањем смо потврдили слабу вршњачку интеракцију ученика са оштећењем вида, без обзира на пол. Задовољство учествовањем у ваннаставним активностима са вршњацима са и без оштећења вида, је оцењено као делимично задовољство, без обзира о којој групи вршњака је реч.

У садејству са неповољним срединским чиниоцима оштећење вида често негативно утиче на социјалну интеракцију (Вучинић и сар., 2013). Мања социјална мрежа слепих и слабовидих објашњава се њиховом смањеном социјалном покретљивошћу (Lyons et al., 1995, према Kef et al., 2000). Резултати су показали да је најважнији предиктор социјализације способност самосталног кретања (Paradopoulos et al., 2011). Они који се не крећу самостално имају мање шансе за социјалну интеракцију, посебно са вршњацима без оштећења. По мишљењу неких родитеља адолесцената са оштећењем вида женску слепу децу не треба школовати на вишим образовним нивоима, нити обучавати вештинама оријентације и мобилности (Станимировић, 2005). Ове родне стереотипе усвајају

и саме особе са оштећењем вида. То објашњава добијене резултате да ученице имају ниже самопроцене броја пријатеља међу вршњацима типичног развоја и прихваћености од стране вршњака, посебно вршњака типичног развоја него ученици, али и да су у подједнакој мери задовољни таквим односима, будући да девојке са оштећењем вида сматрају да је то у реду.

ЗАКЉУЧЦИ

Уколико деца са оштећењем вида не развију вештине важне за социјалну интеракцију у раним годинама, њихова способност да стекну пријатеље, успеју као одрасли, у послу и приватном животу, може бити умањена (Gold et al., 2010). Карактеристике које се у друштву процењују као „мушке” корисније су у вештини започињања интерперсоналних односа (Ponzetti, 1990), што деца и млади са оштећењем вида не могу спонтано да науче. Важно је да едукатори и рехабилитатори који раде са младима са оштећењем вида разумеју које су социјалне вештине критичне како би могли успешно да их преведу из школског живота у улоге и одговорности одраслих особа (Wolffe & Sacks, 1997). Сам податак да је у питању женско дете треба да укључи „аларм” (Станимировић, 2016: 119). Другим речима, женској деци са оштећењем вида је потребно више подршке у усвајању социјалних вештина.

Самопроцене вршњачке прихваћености ученика са оштећењем вида не кореспондирају у потпуности са оценама других актера образовне делатности који процењују учениково социјално понашање. Стога би детаљнија испитивања социјалних вештина дала основа за закључивање о репертоару понашања која помажу ученицима оштећеног вида да остварују успешне и хетерогене интерперсоналне односе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Avramidis, E. (2013). Self-concept, social position and social participation of pupils with SEN in mainstream primary schools. *Research Papers in Education*, 28(4), 421-442.
2. Celeste, M. (2006). Play Behaviors and Social Interactions of a Child Who Is Blind: In Theory and Practice, *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 100(2), 75-90.
3. Farrell, P., Dyson, A., Polat, F., Hutcheson, G., Gallannaugh, F. (2007). *Inclusion and achievement in mainstream schools. European Journal of Special Needs Education*, 22(2), 131-145.
4. Frederickson, N., Simmonds, E., Evans, L., Soulsby, C. (2007). Assessing the social and affective outcomes of inclusion. *Journal of Special Education*, 34(2), 105-115.
5. Frey, C. U., Rothlisberger, C. (1996). Social support in healthy adolescents. *Journal of youth and adolescence*, 25(1), 17-31.
6. Gašić-Pavišić, S. (2002). Vršnjačko socijalno ponašanje dece sa smetnjama u razvoju. *Nastava i vaspitanje*, 5, 452-470.
7. Gold, D., Shaw, A., Wolffe, K. (2010). The social lives of Canadian youths with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 104(7), 431-443.

8. Grbović, A., Jablan, B., Korica-Tošović, R. (2008). Inkluzija dece sa oštećenjem vida – vidovi podrške i problemi u praksi. U D. Radovanović (Ur.), *U susret inkluziji – dileme u teoriji i praksi* (str. 469-479). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
9. Huurre, T.M., Komulainen, E.J. (1999): Social Support and Self-Esteem among adolescent with Visual Impairments, *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 93 (1), 26-38.
10. Jablan, B., Jolić, Z., Grbović, A. (2009). Mišljenje srednjoškolaca sa oštećenjem vida o obrazovanju u redovnoj školi. U D. Radovanović (Ur.), *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (str. 589 – 603). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
11. Jeremić, J., Ćuk, D. (2007). *Položaj mladih sa hendikepom u srednjem obrazovanju*. Beograd Udruženje studenata sa hendikepom.
12. Kef, S., Hox, J. J., Habekothe, H. T. (2000). Social networks of visually impaired and blind adolescents: Structure and effect on well-being. *Social network*, 22(1), 73-91.
13. Nelson, B.A., Gunton, K. B., Lasker, J. N., Nelson, L. B., Drohan, L. A. (2008). The psychosocial impact of strabismus in teenagers and adults and the impact of surgical correction. *JAAPOS*, 12(1), 72-6.
14. Papadopoulos, K., Metsiou, K., Agaliotis, I. (2011). Adaptive behavior of children and adolescents with visual impairments. *Research in developmental disabilities*, 32(3), 1086-1096.
15. Ponzetti, J. J. (1990). Loneliness among College students. *Family relations*, 39(3), 336-341.
16. Shumaker, C. A., Hill, D. R. (1991). Gender differences in social support and physical health. *Health psychology*, 10(2), 102-111.
17. Stanimirović, D. (2005). *Stres u porodici sa slepim adolescentom – specifičnosti individualnog i porodičnog prevladavanja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
18. Stanimirović, D. (2016). *Adolescenti sa oštećenjem vida u susretu sa razvojnim i dodatnim izazovima*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (ICF).
19. Stojković, I., Eminović, F., Dimoski, S., Grbović, A., Nikić, R. (2011). Pojam o sebi slabovidih adolescenata i njihovih vršnjaka neoštećenog vida. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(3), 467-478.
20. Vučinić, V., Stanimirović, D., Anđelković, M., Eškirović, B. (2013). Socijalna interakcija dece sa oštećenjem vida: Rizični i zaštitni faktori. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(2), 241-263.
21. Wolffe, K., Sacks, S. (1997). The lifestyles of blind, low vision, and sighted youths: A quantitative comparison. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 91(3), 245-257.

ACCEPTANCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS BY THEIR PEERS – differences in self-assessment of boys and girls –

Aleksandra Grbović, Branka Jablan, Dragana Stanimirović
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Acceptance of high school students with visual impairments by their typical development peers and peers with the same disability gives an initial insight into the quality of peer relationships in school.

The aim of the study was to identify how the acceptance by the typical development peers and peers with visual impairments in relation to sex is being self-assessed by the high school students with visual impairments. The sample included 43 students with visual impairments who are attending special classes in the regular school. Data were collected through a specially designed questionnaire. Respondents evaluated the acceptance by the peers on a five-point Likert-type scale. The statement on satisfaction by participating in extracurricular activities was assessed on a three-point Likert scale.

The study results showed statistically significant differences in self-assessment on the students acceptance by the typical development peers. Boys with visual impairments considered to be better accepted by their typical developed peers, than the girls with visual impairments. Differences in self-assessment of students acceptance by the peers with the same disability, have not been established. The differences in satisfaction of participating in extracurricular activities with typical development peers, as well as with the peers with visual impairment, were not determined. The percentage of friendly relationships in male students was higher than that of female students, but statistically significant differences were not determined.

Key words: self-assessment, peer acceptance, high school students with visual impairments